ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળ પત્રિકામાળા.

રાજ્યવ્યવસ્થામાં સ્ત્રીઓનો મતાધિકાર.

લેખક,

કેશવપ્રસાદ છોટાલાલ દેશાઈ, બી. એ. એલ એલ. બી.

મૂલ્ય. ૦-૩-૦

પ્રસિદ્ધ કર્તા:—ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળના મંત્રીઓ,

ગીરગામ બેક રોડ, મુંબઈ.

સદ્‌ગત્ ગં. જમનાબાઇ નગીનદાસ સક્કઇ સ્મારક અંક.

—:o:—

ટુંક મુદ્દતમાં પ્રસિદ્ધ થશે.

આ સ્મારક અંકમાં સદ્‌ગત્ ગં. જમનાબાઇ સક્કઇનાં જીવન અને કાર્ય સંબંધી હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી, ક્રિશ્ચિયન વગેરે લગભગ સો ઉપરાંત સજ્જન સ્ત્રીપુરૂષોએ લખેલા ઉત્તમ લેખોનો સમાવેશ થયલો છે. તમામ કોમના સ્ત્રીપુરૂષોને વાંચવા લાયક ઉત્તમ ગ્રંથ થવાનો સંભવ છે. લગભગ ૪૫૦ પૃષ્ઠ થશે. કિમ્મત રૂ. ૨-૮-૦ છે. ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળનાં સભાસદોને અડધી કિમ્મતે મળી શકશે. થોડીજ નકલો બાકી રહેશે. અગાઉથી ગ્રાહક થનારે મંડળના સરનામે પત્ર વ્યવહાર કરવો.—

ત્રિમાસિક-સ્ત્રી હિતોપદેશ.

આ મંડળ તરફથી અગાઉ સ્ત્રી હિતોપદેશની પાંચ માળાઓ પ્રસિદ્ધ થઇ હતી. પણ ગં. જમનાબાઇ સક્કઇ સ્મારક અંક છપાતો હોવાથી અગાડી પ્રસિદ્ધ કરવાનું બન્યું નહીં, પણ હવેથી સ્ત્રી હિતોપદેશના અંકો ત્રણ ત્રણ મહિને નિયમિત પ્રસિદ્ધ કરવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે. આ ત્રિમાસીકનું વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે રૂ. ૨-૦-૦ અગાઉથી લેવામાં આવે છે. ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળમાં જેઓ સભાસદ થાય છે તેઓને આ ત્રિમાસિક ભેટ તરીકે મળે છે. આ ત્રિમાસિકનો જાન્યુઆરીનો અંક બહાર પડી ગયો છે. **ગુજરાતના વિદ્વાનોને આ પત્ર માટે લેખો મોકલવા ખાસ વિનંતિ છે.**

જાહેર ખબર આપનારાઓને સૂચના.

ઉપલા ત્રિમાસિકની નકલો મોટી સંખ્યામાં પ્રસિદ્ધ થાય છે અને તેનો ફેલાવો સાધારણ વર્ગથી તે શ્રીમંતોમાં વિસ્તારપૂર્વક છે. વેપાર, હુન્નર, ઉદ્યોગ, સાહિત્ય, વૈદ્યક અને પુસ્તકો, માસિકો, વર્તમાનપત્રો વગેરેને લગતી જાહેરખબરો આ માસિકમાં લેવામાં આવશે. રૂબરૂ મળવાથી અથવા પત્ર સાથે પોતાની જાહેર ખબર મોકલવાથી ભાવ નક્કી કરવામાં આવશે.

તા. ક.—લેખો તેમજ જાહેર ખબર સંબંધી તમામ પત્ર વ્યવહાર નીચેને સરનામે કરવો.

સ્ત્રી હિતોપદેશના તંત્રી
ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ
ગિરગામ સી. પી. ટૅંક પાસે, **મુંબઇ.**

મજકુર સ્મારક અંકની છપામણી વગેરેનો ખર્ચ બાદ કરતાં જે નફો રહેશે તે તમામ ગં. જમનાબાઇ સક્કઇ મેમોરિઅલ ફંડમાં જશે.

રાજ્યવ્યવસ્થામાં સ્ત્રીઓને મત આપવાનો અધિકાર.*

દેશનું રાજકીય વાતાવરણ.

અત્યારે આપણા દેશનું રાજકીય વાતાવરણ ઘણુંજ બદલાઇ ગયું છે. લાંબા સમયથી આપણા હાલના રાજકર્તાઓ જાહેર કરતા આવ્યા છે કે, અમે હિંદનો કારોબાર ટ્રસ્ટી તરિકે સ્વીકાર્યો છે અને દેશના ખરા માલિક તો હિંદીઓજ છે. પરંતુ જ્યારે અમે પ્રથમ અહિં આવ્યા ત્યારે દેશની સ્થિતિ ઘણી સારી ન હોવાથી, દેશના અને દેશીઓના કલ્યાણને માટેજ રાજતંત્ર અમે હાથમાં લીધું છે. અને જેમ જેમ દેશીઓ વધારે લાયકાત મેળવતા જશે તેમ તેમ તેમને વધારે હક્ક બક્ષવામાં આવશે. વળી હમણાજ અંગ્રેજ સરકારે જાહેરનામું બહાર પાડયું છે કે હિંદમાં જવાબદાર સ્વરાજ્ય આપવું તે અંગ્રેજોની રાજ્યનીતિનો અંતિમ હેતુ છે, અને તે માટે ધીમે ધીમે પગલાં ભરવામાં આવશે. આ પગલાં શી રીતે ભરવાં, દેશના લોકો કેટલા લાયક થયા છે, આ વિષયમાં તેમનાં જુદાં જુદાં મંડળોના શા અભિપ્રાય છે, તથા દરેક વર્ગોના લાભ શી રીતે સચવાય, તે બધાની તપાસ કરવા હાલના હિંદિ પ્રધાન મી. મોંટેગ્યુ હિંદમાં પધાર્યા છે. આ તકનો લાભ લઈ સઘળા રાજદ્વારી મંડળોએ પોતાના અભિપ્રાય દર્શાવ્યા છે. તેમજ હિંદી સ્ત્રીઓએ પણ પોતાના તરફની અરજી કરી છે.

સ્વાતંત્ર્ય મેળવવા હિલચાલ.

આ શિવાય પણ દેશમાં ઘણા વર્ષોથી વધારે રાજકીય હક્ક માંગવા માટે હિલચાલ ચાલ્યાજ કરે છે. હિંદની રાષ્ટ્રીય કૉંગ્રેસે એક દશકા ઉપર જાહેર કર્યું હતું કે બ્રિટીશ છત્ર નીચે રહીને સંસ્થાનો જેવો સ્વતંત્ર રાજ્યકારભાર હિંદને મળે તે માટે તે પ્રયત્ન કરે છે. ત્યાર બાદ થોડા વર્ષો ઉપર આપણા દેશમાં હોમરૂલ લીગ નીકળી છે. તેમાં ઘણાંજ સભાસદો થયા છે. અને ગામે ગામ તેની શાખાઓ સ્થપાઇ છે. તેની માંગણી પણ હિંદને માટે બ્રિટીશ છત્ર છાયા નીચે

*મુંબઈ ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળમાં તા. ૨-૨-૧૯૧૮ને રોજ આપેલું ભાષણ.

રહીને સ્વરાજ્ય મેળવવાની છે. આ સ્વરાજ્ય એટલે શું? પોતાનો કારભાર પોતે ચલાવવો તે એનો ટુંકો અર્થ છે. એટલે સ્વરાજ્યનો અર્થ સ્વતંત્રતા થાય. ત્યારે સ્વતંત્રતા એટલે શું? જ્યારે કોઈ મનુષ્ય સમાજ કે કાયદા તરફથી કોઇ પણ હક્ક ભોગવવામાંથી ખાસ બાતલ રાખવામાં આવેલો નથી હોતો, તથા વિચારમાં, વાણીમાં, કે વર્તનમાં, પોતાની મરજી મુજબ ચાલી શકે તેમ હોય છે, તથા ધંધાની પસંદગીમાં બીજા કોઈપણ શહેરી સાથે સ્પર્ધા કરી શકે તેમ હોય છે, તથા ધર્મ સંબંધી ગમે તે માન્યતા ધરાવી શકે તેમ હોય છે, ત્યારે આપણે તેને સ્વતંત્ર મનુષ્ય કહીએ છીએ. જ્યારે કોઈ સમાજમાંનો દરેક પુખ્ત વયનો મનુષ્ય તેના કારભારમાં મત આપી શકતો હોય છે ત્યારે તે સમાજને 'સ્વતંત્ર' કહેવામાં આવે છે. અને જ્યારે કોઈ પ્રજા પોતાનો આંતર કારભાર કે પરદેશ સાથેનો વ્યવહાર, કોઈના પણ હુકમવિના, પોતાની મરજી મુજબ ચલાવી શકે છે, ત્યારે તે પ્રજાને આપણે સ્વતંત્ર કહીએ છીએ. અલબત્ત આ ત્રણે દાખલાઓમાં કેટલાંએક આવશ્યક બંધન હોય છે; પણ આપણા કામને માટે તે દાખલા બસ છે. અને સ્વાતંત્ર્ય એટલે શું તે આપણે તે ઉપરથી સમઝી શકીશું. આવા સ્વાતંત્ર્યને માટે આપણા દેશમાં હિલચાલ ચાલે છે. રાજ્યવ્યવસ્થામાં પ્રજાના દરેક વિભાગનો મત લેવાય તે સ્વાતંત્ર્યની નિશાની છે. અને તેથી હિંદ માટે જે રાજ્યવ્યવસ્થા ઘડાય તેમાં સ્ત્રીઓની પણ અનુમતિ લેવાનું ન ભૂલાય તે ખાસ જોવાનું છે.

પાર્લામેંટનો વિકાસ.

બીજા દેશો, જેઓએ સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્ત કર્યું છે, ત્યાં લોકોના મત લેવા માટે શી વ્યવસ્થા છે, તે આપણે તપાસીએ તો આપણું કામ સરળ થાય. લોકમતથી ચાલતી સરકારોમાં ઈંગ્લાંડ મૂખ્ય ગણાય છે. ત્યાંની લોક તરફથી ચુંટાયલી સભા—પાર્લામેંટ—ના દાખલાનું અનુકરણ બીજા દેશોએ જુદે જુદે સ્વરૂપે કર્યું હોવાથી, તે પાર્લામેંટની માતા કહેવાય છે. અને વળી હિંદ અને બ્રિટનનો સંબંધ ગાઢ છે, તથા હિંદના રાજ્યબંધારણમાં ઈંગ્લાંડનુંજ અનુકરણ કરવામાં આવેલું છે, તેથી આપણે ઈંગ્લાંડમાં લોકમતથી ચાલતી સરકારની વૃદ્ધિ શી રીતે થઈ તે તપાસીશું તો વધારે લાભ થશે.

લોકમતથી રાજ્યવ્યવસ્થા ચલાવવી તે સ્વાતંત્ર્યની નિશાની છે, તે આપણે જોયું છે. ઘણા પુરાણા કાળમાં પણ તદ્દન એકહથ્થુ સત્તાવાળા રાજાઓ, સલાહ લેવા માટે કાંઇક મંડળ તો રાખતા હતા. પરંતુ તેઓ તેની સલાહ લેવા બંધાયલા નહોતા. મરજીમાં આવે તોજ તેમ કરતા અને સલાહ લીધા પછી પણ તે કાંઈ ખાસ માનતા નહોતા. આવું સલાહ આપનાર મંડળ ઈંગ્લાંડમાં પણ હતું પરંતુ બીજા હેન્રી રાજાના વખતમાં (ઈ. સ. ૧૧૫૪) 'વીટન' નામે એક લોકોની સભા સ્થપાઇ હતી. તેમાં એવો હક્ક મેળવવામાં આવ્યો કે લોકોની અનુમતિ વિના તેમના ઉપર કર નાંખી શકાય નહિ. આ રીતે હાલની પાર્લામેંટનું બી રોપાયું. ત્યારપછી ઇ. ૧૨૧૫માં રાજા જોને મેગ્નાકાર્ટા ઉપર સહી કરી વધારે હક્ક આપ્યા, અને રાજા પહેલા એડવર્ડના વખતમાં "આદર્શ પાર્લામેંટ" અસ્તિત્વમાં આવી. ત્યારપછી ઉમરાવોની સભા અને સામાન્ય સભા (House of Commons) એમ બે વિભાગ પડયા. અને સામાન્ય સભાએ નાણા ઉપરનો સઘળો અધિકાર પોતાનો છે એમ જાહેર કર્યું (૧૪૦૭). આ સત્તામાં સઘળા અધિકારનું મૂળ છે, અને આ નાણા ઉપરની સત્તાએ ભલભલા રાજાઓને પણ નમાવ્યા છે. સામાન્ય સભાની આ સત્તા છેક ૧૯૧૧ માં લેખિત કાયદાનું સ્વરૂપ પામી છે.

પ્રતિનિધિત્વનો પ્રચાર.

શરૂઆતની લોકસભાઓમાં લોકોનાં મ્હોટાં ટોળાં આવતા હતા. ત્યાર પછી ધીમે ધીમે અમુક વિભાગોને કે મંડળોને પોતાની તરફથી સલાહ આપનાર સભામાં અમુક પ્રતિનિધિઓ મોકલવાનો હક્ક મળ્યો. જ્યારે મ્હોટાં ટોળાં હાજર થતાં ત્યારે તેમનો અભિપ્રાય બરોબર મેળવાતો નહોતો, પરંતુ પ્રતિનિધિ મોકલવાની રૂઢી દાખલ થઇ ત્યારે લોકોનો મત બરોબર લેવાઈ શકાયો. ધીમે ધીમે આ પ્રતિનિધિઓની સંખ્યા વધી, અને પ્રતિનિધિઓ મોકલી શકે—તેમને ચુંટવામાં મત આપી શકે—તેવાંની સંખ્યા પણ વધી. આ રીતે જે લોકો પ્રતિનિધિની ચુંટણીમાં મત આપી શકે, તેઓનો અભિપ્રાય રાજ્યવ્યવસ્થામાં લેવાય છે, એમ લેખી શકાય. નહિ તો તેઓ તે પ્રતિનિધિને મત આપે નહિ. અલબત્ત એમાં બહુમતિથીજ કામ ચાલે, અને જે લોકો લઘુમતિમાં હોય તેમનો મત રાજ્યકારોબારમાં નથી એમ કહી શકાય. પરંતુ વ્યાવહારિક રીતે કામ લેવા માટે કાંઇક રસ્તો તો કાઢવોજ પડે, અને કોઇક

ન્હાના પક્ષને આમ થોડું ખમવું પણ પડે. છતાંયે તે પક્ષ જો સબળ હોય તો આગ્રહથી પોતાના અભિપ્રાયો જાહેર કરીને પાછી પોતાની બહુમતિ કરી શકે છે. ઇંગ્લાંડમાં કોઈકવાર લીબરલ પક્ષ, અને કોઇકવાર કૉન્ઝરવેટીવ પક્ષ, સત્તામાં આવે છે, તે આનો પૂરાવો છે.

સ્ત્રીઓ કેમ બાતલ રહી.

આ સઘળા મતાધિકારનો પ્રચાર પુરૂષોમાંજ વધ્યો. પ્રથમથીજ રાજ્યવ્યવસ્થામાં પુરૂષોની સલાહ લેવામાં આવતી હતી અને પ્રતિનિધિ મોકલવાની રૂઢી થઈ ત્યારે પણ પુરૂષોનાજ મત લેવાતા હતા, અને પુરૂષોજ પ્રતિનિધિ લેખાતા હતા. પરંતુ તેનાં કારણ દેખીતાં હતાં. જ્યારે મનુષ્યો સંસ્કૃતિમાન થયા નહોતાં ત્યારે તેમનાં અર્ધ જંગલી ટોળાં એક ભાગમાંથી બીજા ભાગમાં પોષણ માટે ભટકયા કરતાં હતાં. તેમને રાજ્યકારોબાર જેવું કાંઇ હતું નહિ. ફક્ત બેજ બાબત તરફ તેમનું ધ્યાન હતું; લઢાઇઓ કરવી, અને મુસાફરી કરવી. આ બન્ને પુરૂષોનેજ લાયકની બાબતો હતી અને તેથી પુરૂષોનીજ સલાહ તથા મદદથી આ કાર્ય ચાલતાં હતાં. સ્ત્રીઓ કુટુંબની, બાળબચ્ચાંની, તથા ઢોરની સંભાળ રાખતી હતી. આ પ્રમાણે ધીમે ધીમે સ્ત્રી અને પુરૂષનાં કર્તવ્યક્ષેત્ર બંધાઈ ગયાં હતાં. પછી ધીમે ધીમે રાજ્યકારોબાર સંબંધી વિચાર વૃદ્ધિ પામ્યા. તેમાં પણ સ્વાભાવિક રીતેજ આ કાર્ય-ક્ષેત્ર ચાલુ રહ્યાં. વળી ઇંગ્લાંડમાં પણ મતાધિકારના હક્ક પુરૂષોએ શરૂઆતમાં લશ્કરી બળથી લીધા હતા. એટલે લઢાયકબળવિનાની સ્ત્રીઓનો તેમને વિચાર ન આવે તે સ્વાભાવિક છે. ત્યાર પછી વળી ધર્મગુરૂઓએ સ્ત્રીનું ક્ષેત્ર તો ગૃહજ છે, અને કોઈપણ જાહેર હીલ-ચાલમાં તેઓ આવી શકેજ નહિ એ મતને ઘણો દઢ કર્યો. તથા પુરૂષ ધર્મગુરૂઓએ એમ પ્રતિપાદન કરવા માંડયું કે પતિની સેવા અને પતિની આજ્ઞાજ સ્ત્રીને માટે શ્રેષ્ઠ છે અને તે ઉપરાંતનું કાંઇજ કાર્ય તેમણે કરવાનું નથી. આ રીતની ધાર્મિક ભાવના થઈ એટલે પણ સ્ત્રીઓને મતાધિકારમાં કાંઈ ભાગ મળ્યો નહિ. આ રીતે મત આપનારાની સંખ્યા વધી ખરી પણ તે આપનાર પુરૂષોજ રહ્યા.

સ્ત્રીઓની જાગૃતિ.

પરંતુ ધીમે ધીમે કેળવણીનો પ્રચાર વિશેષ થયો. જ્ઞાનના પુનરૂજીવનનો સમય યૂરોપમાં આવ્યો તેને પરિણામે સ્ત્રીઓમાં પણ બુદ્ધિ વિકાસ થયો, અને કેવળ કુટુંબના કાર્ય ઉપરાંતનાં બીજાં કાર્યોમાં પણ તેઓએ રસ લેવા માંડયો, અને તેમનું કર્તવ્ય ક્ષેત્ર વિસ્તાર પામવા માંડયું. તે દરમિયાન વળી પશ્ચિમની સંસ્કૃતિએ જુદુંજ વલણ ધારણ કર્યું. સાંચાકામની શોધોને લીધે ઔદ્યોગિક ક્રાંતિ થઇ ગૃહઉદ્યોગો નાશ પામ્યા. ગામડાનાં જીવન ઘસાવા લાગ્યાં. શહેરોમાં પુષ્કળ વસ્તિ વધી અને કારખાનાનું જીવન શરૂ થયું. ગૃહઉદ્યોગો તુટવાથી સ્ત્રીઓની સ્થિતિ કફોડી થઇ. તેમને પણ શહેરોમાં વસવું પડયું. કારખાનામાં જવું પડયું. અને કેળવણીનો પ્રચાર થયો હતો તેમજ વધતો હતો એટલે સ્ત્રીઓને પોતાને પણ પોતોની સ્થિતિનું ભાન થયું. અને હાલમાં જેમ હિંદીઓને પોતાની ખરાબ સ્થિતિનું ભાન થયું છે, અને તે દૂર કરવા આપણે વધારે હક્ક માંગીએ છીએ, તેમ સ્ત્રીઓએ પણ ઇંગ્લાંડમાં પોતાની સ્થિતિ સુધારવા માટે રાજકીય હક્ક માંગવા માંડયા તથા રાજસભા માટે મતાધિકારની માંગણી કરી.

સ્ત્રીઓના હક્ક માટે પ્રથમ ઝુંડો ઉપાડનાર ઇંગ્લાંડમાં એક સ્ત્રીજ હતી. તેનું નામ મૅરી વુલ્સ્ટન ક્રાફ્ટ ગૅાડવીન હતું. તેણે ઈ. સ. ૧૭૯૨માં Vindication of Rights of Women નામે પુસ્તક લખીને, ત્યાંના રાજદ્વારીઓનુ તથા સામાન્ય પ્રજાવર્ગનુંધ્યાન આ પ્રશ્ન તરફ દોર્યું. આ સમયથી સ્ત્રીઓ માટે મતાધિકાર મેળવવાની હિલચાલ ઇંગ્લાડમાં શરૂ થઈ એમ કહી શકાય. પરંતુ પુરૂષો આ હિલચાલની સ્હામે થયા. તેમણે એમજ જણાવ્યું કે સ્ત્રીનું કાર્યક્ષેત્ર તો ગૃહ છે. અને રાજ્યકારોબાર સાથે તેમને કાંઇ લેવાદેવા નથી. ઇંગ્લાંડમાં સ્ત્રીઓએ મત મેળવવા માટે જે જે પ્રયત્નો કર્યા છે તેની ટુંકી નોંધ લેતા પહેલાં જુના કાળથી રાજ્યનીતિની બાબતના તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ આ વિષયમાં શું કહ્યું છે તે જોઇશું.

રાજનીતિજ્ઞ તત્ત્વવેત્તાના અભિપ્રાય.

પશ્ચિમ દેશોમાં પ્લેટો અને ઍરિસ્ટોટલ એ બે મૂખ્ય તત્ત્વજ્ઞાનિઓ થઈ ગયાં છે. રાજ્યકારભાર સારામાં સારો શી રીતે તે સંબંધી

યોજના રજુ કરતી વખતે પ્લેટોએ જણાવ્યું છે કે, "Women are to be put on a level of absolute equality with men in the political body" "સ્ત્રીઓને રાજ્યકારોબારમાં પુરૂષોના જેટલાજ હક્ક આપવાના છે" આ પ્રમાણે તેનો મત સ્ત્રીઓની તરફેણમાં છે. ત્યારબાદ ઍરિસ્ટૉટલ આવે છે. એનું ધ્યાન લાયકાત તરફ વિશેષ છે. અને સ્ત્રીઓમાં જોઇએ તેવી લાયકાત નથી માટે તેમને રાજ્યકારોબારમાં હિસ્સો ન આપવો એમ એણે લખ્યું છે. એટલે કે સ્ત્રીઓને આ હક્ક નાજ આપવો એમ એનો સિદ્ધાંત નથી પણ તેમનામાં લાયકાત ના હોય ત્યાંસુધી તે હક્ક તેમને ન આપવો એમ એનું કહેવું છે. એ પ્રમાણે ઘણા પુરૂષોને પણ તે આવા હક્કમાંથી બાતલ રાખવાની હિમાયત કરે છે. આ રીતે એમ કહી શકાય કે ઍરિસ્ટૉટલ એવા મતનો નથી કે સ્ત્રીઓ, તે સ્ત્રીઓ છે માટે તેમને રાજ્યકારોબારમાંથી દૂર રાખવાં જોઇયે. ત્યાર પછી મી૦ બૅગહોટે એમ લખ્યું છે કે બીજાના હક્કને નુકશાન કર્યા વિના, અથવા વધારે લાયકને બાતલ રાખ્યા વિના જેટલા હક્ક ભોગવી શકાય તેટલા હક્ક પુરૂષને આપવા જોઇયે. આ સિદ્ધાંતમાં ઉંડા ઉતર્યા વિનાજ આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે લાયકાતના ધોરણ ઉપરજ અધિકાર આપવાની તરફેણમાં તેઓ હતા. ત્યાર પછી પ્રૅા. સીજવીકનો મત તપાસીએ. એઓ એમ પ્રતિપાદન કરે છે કે રાજ્યના કાયદા પળાય તે રાજ્યનો હેતુ છે, અને જો લોકોની અનુમતિથી કાયદા પસાર થયા હોય તો લોકો બરોબર પાળે. માટે ધારાસભામાં લોક તરફના પ્રતિનિધિ જોઈએ, અને માનસિક કે નૈતિક નબળાઈવાળા માણસો પોતાનો મત બરોબર આપી શકે તેમ ના હોવાથી તેમને આ અધિકારમાંથી બાતલ રાખવા જોઇએ. આટલો નિષેધ હોય તો બરોબર છે. અને આમાં સ્ત્રીઓનો નિષેધ થતો નથી. પરંતુ આ પ્રકારની દલીલ આપ્યા પછી એમણે સિદ્ધાંત બાંધ્યો તે વિચિત્ર બાંધ્યો. તેમણે જણાવ્યું કે "દરેક ડાહ્યો માણસ જે પોતાનું પોષણ કરતો હોય તેને મતનો અધિકાર આપવો જોઇએ." આમાં પોષણની વાત નવી ગુસાડી દીધી. તેમનો હેતુ પરણેલી સ્ત્રીઓને બાતલ કરવાનો હતો, પણ જો આ સિદ્ધાંત અમલમાં મૂકાય તો ઘણા ઉચ્ચ બુદ્ધિવાળા પુરૂષો પણ બાતલ થઇ જાય. વળી નોકરી કરતી પુખ્ત કુમારિકાને મતનો અધિકાર મળે અને તે પરણે અને નોકરી છોડી દે તો તેનો મતાધિકાર જાય તે પણ વિચિત્ર દેખાય છે. માટે

આપણે તો તેમની દલીલોજ જોવી જોઇએ અને તેમાંથી સિદ્ધાંત તારવી કાઢવો જોઇએ. તેમ કરતાં સ્ત્રીઓની વિરૂદ્ધમાં કાંઈ જતું નથી. સીજવીકે એક સ્થળે એમ પણ લખ્યું છે કે ગરીબ મતાભિલાષીઓ લાયક છે કે નહિ તે જોવા એક પરીક્ષા લેવી જોઇએ. આ મતને મી. હૉલીઓકે ટેકો આપ્યો હતો. તેણે જણાવ્યું છે કે અર્થશાસ્ત્ર અને રાજબંધારણના ઇતિહાસની પરીક્ષા જે આપે તેજ મતનો અધિકારી થાય તેવું ઠરાવવું જોઇયે. આ પરીક્ષા લેવી તે અશક્યજ હતું. પરતું આ ઉપરથી આપણે જોઇએ છીએ કે તેમનો હેતુ નાલાયકને મતમાંથી બાદ રાખવાનો હતો. સ્ત્રીઓ જો લાયક હોય તો તેમની સામે વાંધો નહોતો. જુદા જુદા વિદ્વાનોના અભિપ્રાયો ઉપરથી મી. જૉસફ મેકેબ એક સિદ્ધાંત તારવી કાઢે છે કે **"જે સઘળા રાજ્યના જીવનમાં ભાગ લે છે, જેઓ રાજયના કાયદાના દાબ તળે છે, જેમને રાજયના સુખ કે દુ:ખથી લાભ કે હાનિ થાય છે, તે સઘળાનો, રાજ્યનીતિ કેવી હોવી જોઇયે તેનો નિર્ણય કરવામાં અભિપ્રાય લેવાવો જોઇયે; ફક્ત જો તેમાંથી કોઈ માનસિક કે નૈતિક નબળાઈવાળા હોય, અને જેમના અભિપ્રાયથી રાજયને હાનીજ થાય તે દેખીતું હોય તેમનોજ અભિપ્રાય ના લેવાય."**

સ્ત્રીઓમાં બુદ્ધિ છે?

ત્યારે આ વિષયમાં હવે જોવાનું એટલુંજ છે કે સ્ત્રીઓની બુદ્ધિ, મત આપવાને લાયકની છે કે નહિ? પ્રથમ એમ કહેવામાં આવતું હતું કે કુદરતેજ સ્ત્રીઓને એવી બુદ્ધિ આપી છે કે રાજકાજના વિષયોમાં તેમને ગમ પડેજ નહિ પરંતુ છેક જુના કાળથી જુદી જુદી રાણીઓએ ફત્તેહમંદીથી રાજકારોબાર ચલાવ્યો છે તે જાણીતું છે. હિંદુસ્તાનમાં પણ રાણીઓએ રાજ્ય કર્યા છે. એટલે રાજકાજમાં સ્ત્રીઓને ગમ પડે નહિ તે કહેવું ખોટું છે. વળી તેમની બુદ્ધિ કોઇપણ રીતે પુરૂષો કરતાં ઉતરતી નથી તે પણ હવે જગઝાહેર છે. ઇંગ્લાંડમાં પ્રથમ ફ્લૉરેન્સ નાઈટીંગેલે નર્સનું કામ હાથ લીધું ત્યારે ચારે તરફથી ભયના અવાજ આવ્યા હતા. તે કામ સ્ત્રીઓનું નથી એમ કહેવામાં આવ્યું હતું. વ્હાડકાપ વખતે લોહી જોતાંજ સ્ત્રીઓ બેભાન થઇ જશે એમ બાંક બતાવાતી હતી; પણ તે સાધ્વી

બાઈયે કેવું સરસ કાર્ય કર્યું હતું, તથા ક્રીમીયાના યુદ્ધ સમગે તેણે લશ્કરી મથકોમાં ઘવાયલાની ઈસ્પિતાલમાં કેટલીબધી મદદ કરી હતી તે સૌ જાણે છે. અને તે બાઈના દાખલાથી નર્સનો ધંધો સ્ત્રીઓ માટે ખુલ્લો થયો છે એટલુંજ નહિ પણ નર્સનું કાર્ય સ્ત્રીઓજ ઉત્તમ કરી શકે એમ સર્વત્ર સ્વીકાયું છે. સ્ત્રીઓએ દાક્તર થવા માંગણી કરી ત્યારે પણ એમજ કહેવાતું હતું કે તેઓ તે કામ નહિ કરી શકે. પણ અત્યારે એ ધંધાની દરેક શાખામાં સ્ત્રીઓએ પોતાની ઉત્તમતા બતાવી આપી છે. આપણા પાછળ પડી ગયેલા હિંદુસ્તાનમાં પણ ઘણી હિંદી બાઈઓ દાક્તરની પરીક્ષા પસાર કરી સફળતાથી ધંધો કરે છે વળી યુનિવરસીટીના બીજી પરીક્ષાઓ પણ તેઓ ફતેહ સાથે પસાર કરે છે, અને પુરૂષો કરતાં ઘણીવાર ઉંચે નંબરે આવી ઈનામો જીતી લે છે. આ સ્થિતિ હોવાથી સ્ત્રીઓ આ કાર્ય માટે કોઇપણ રીતે નાલાક તો નથીજ એમ ખાત્રીથી કહી શકાય. પુરૂષોજ પોતે હાથ કરી લીધેલા ધંધાઓમાં તેમને આવવા દેવા નથી માંગતાં તેથી અડચણો નાંખ્યા કરે છે. હજી ઘણા ધંધાઓ ઈંગ્લાંડમાં પણ સ્ત્રીઓ માટે ખુલ્લા મૂકાયા નથી. છેક હમણાજ છએક માસ ઉપરજ સ્ત્રીઓને સોલીસીટર તરિખે ધંધો કરવાનો અધિકાર આપવામાં આવ્યો છે. હજી બારિસ્ટરના ધંધાના દ્વાર તેમને માટે બંધ છે. આપણે ત્યાં પણ હજી સ્ત્રીઓને વકીલાત કરવાનો હક્ક નથી. જો રાજકારોબાર લોકોને જોખમદાર હોય, અને સ્ત્રીઓને મત આપવાનો અધિકાર હોય, તો આવી સ્થિતિ ટકે નહિ. હવે એટલું તો આપણે સાબિત કરી શકયા છીએ કે સ્ત્રીઓમાં રાજકારભારની ગમ પણ છે અને તેમનામાં ઉંચી બુદ્ધિ પણ છે.

ભય ખોટો નિવડવાનો દાખલો.

આ પ્રસંગે એક બીજો દાખલો ધ્યાનમાં લેવા જોગ છે. ઇંગ્લાંડમાં જયારે કારીગર વર્ગે મતને માટે માંગણી કરી ત્યારે તેમને એમજ કહેવામાં આવ્યું હતું કે તેઓને રાજકારોબારની ગમ નથી અને એવી ઝીણી બુદ્ધિ પણ તેમનામાં નથી કે તે પોતાના મતનો યોગ્ય ઉપયોગ કરી શકે. પરંતુ તેમને મતનો અધિકાર મળ્યા પછી, જોઇ શકાયું છે કે તેનો તેઓ યોગ્ય ઉપયોગ કરી શકે છે, અને તેમને જોઈએ તેવી ગમ પણ પડે છે. વળી તેમને મળેલા મતાધિકારથી તેમની સ્થિતિ ઘણી સુધરી છે, અને રાજયમાં તેઓ એક બળ સમાન લેખ્યા છે. વળી

બીજો દાખલો જોઈએ. હિંદના રહેવાશીઓ રાજ્યકારોબારમાં વધારે હિસ્સો માંગે છે ત્યારે તેમને પણ આજ ઉત્તર આપવામાં આવે છે, કે તેઓ પ્રતિનિધિત્વવાળી રાજ્યવ્યવસ્થાથી અજાણ છે, અને તેમને તે બંધબેસતી નહિ આવે. પરંતુ જે જે વધારે હક્ક આપણને મળ્યા છે તે સર્વેનો આપણે યોગ્ય ઉપયોગજ કર્યો છે, એટલુંજ નહિ પણ પ્રતિનિધિત્વની સંસ્થા તરફ આપણને વધારે પ્રીતિ થઈ છે, અને તે આપણે હવે વધારે પ્રમાણમાં માંગીએ છીએ. તેજ મુજબ સ્ત્રીઓનું થશે. દરેક પક્ષ પોતે સત્તામાં હોય છે તેને એમજ લાગે છે કે બીજો પક્ષ તે કાર્ય બરોબર નહિ કરી શકે; પણ તેમ ન કરતાં બુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરવો જોઈએ. જે મજુરપક્ષે પોતે ઘણી મહેનત લઈને મતનો અધિકાર મેળવ્યો હતો તેજ મજુરપક્ષ સ્ત્રીઓને મત આપવાની વાત આવી ત્યારે સ્ત્રીઓ તેને લાયક નથી એમ કહેવા મંડી ગયો હતો. હિંદમાં પણ પુરૂષોએ ધ્યાનમાં રાખવું જોઇએ કે જે જોખમદાર રાજ્યવ્યવસ્થા મેળવવા તેઓ મથન કરે છે, તેમાંથી સ્ત્રીઓને બાતલ રાખવાની ભૂલ કરવી જોઈએ નહિ. આ વાત જો અત્યારથો ધ્યાનમાં લેવાશે તો ભવિષ્યની ઘણી મહેનત બચી શકશે.

મતાધિકારથી સ્ત્રીઓ કર્કશ થઇ જશે?

કેટલાએક વળી એમ કહે છે કે સ્ત્રીઓને મત આપવાથી સ્ત્રી–જાતિને તથા સમાજને પણ નુકશાન થશે. તેઓ કહે છે કે રાજકાજના કામ તો કઠણ, દયાહીન અને ખટપટી છે. તેમાં સ્ત્રીઓ પડશે તો તેમની કોમળતા નષ્ટ થશે. તે ગૃહસ્થોને આપણે એમ ઉત્તર આપી શકીએ કે જો ખરેખરજ આ બધાં કાર્ય ખટપટી હોય તો સ્ત્રીઓની તેમાં વધુ જરૂર છે. તેઓ પોતે કર્કશ નહિ થાય પણ રાજ્યકાર્યોને દયાવાળાં તથા કોમળ બનાવશે. અને જો રાજ્યકાર્યો ખટપટી હોય તો પણ રોજ એકાદ રાજદ્વારી વર્તમાનપત્ર વાંચવાથી કે વર્ષમાં એકાદવાર મત આપવા જવાથી સ્ત્રીમાં કર્કશતા શી રીતે આવનાર છે, તે સમજી શકાતું નથી. આ પ્રકારે મતાધિકાર મળવાથી તો કારખાનામાં સખ્ત કર્કશ કાર્ય કરતી હજારો સ્ત્રીઓને અનુકૂળ કાયદાઓ પસાર કરાવી તેમની કર્કશતામાં ઘટાડો કરી શકાશે. આ કાર્ય પુરૂષોએ કર્યું નથીજ. સ્ત્રીઓ તે અવશ્ય કરશે.

ગૃહજીવનને નુકશાન પહોંચશે?

ત્યાર બાદ બીજો પ્રશ્ન ગૃહજીવનનો આવે છે. રાજકીય વિષયોમાં સ્ત્રીઓ રસ લેશે તો ગૃહજીવન અસ્તવ્યસ્ત નહિ થઈ જાય? એવો પ્રશ્ન કરવામાં આવે છે. આ વિચાર જરૂર કરવા જેવો છે. આપણને ગૃહજીવન તરફ પ્રીતિ છે. તેની સુંદર ભાવના નષ્ટ થાય તે ઠીક નથી લાગતું. પરંતુ નવિન સંસ્કૃતિનો, નવા સંજોગોનો, જે ઝોક લાગે છે, તેથી ગૃહજીવન જે પ્રકારનું થતું જાય છે, તેથી વિશેષ અડચણ મતાધિકારથી કાંઈ આવવાની નથીજ, તેની ખાત્રી રાખી શકાય છે. ઘર મૂકી કારખાનામાં કામ કરવા હજારો સ્ત્રીઓને હમણા જવું પડે છે. ઉંચી કેળવણી તથા ધંધા ઉદ્યોગની કેળવણી પ્રાપ્ત કરવા કેટલીએક સ્ત્રીઓ હાલમાં જાય છે, અને પરિણામે અપરિણિતજીવન તરફ તેઓ ઢળે છે. આથી વિશેષ કાંઈ મતાધિકાર ગૃહજીવનને નુકશાન કરી શકનાર નથી. પુરૂષો કુટુંબ નિર્વાહ માટે ધન પ્રાપ્તિ કર્યા પછી રાજ્યકાર્યો માટે સમય મેળવી શકે છે, તો સ્ત્રીઓ પોતે પણ કૌટુંબિક કાર્યોથી પરવાર્યા પછી તે કાર્યોમાં કેમ રસ નહિ લઈ શકે? વળી આ ઉપરાંત વધારે સમય ગાળી શકે તેવી સ્ત્રીઓ પણ આપણા દેશમાં મળી શકે તેમ છે. ફક્ત તે સર્વને કેળવવાનીજ જરૂર છે. વિધવાઓનાં પૂનર્લગ્ન આપણા દેશમાં ઘણી કોમોમાં થતાં નથી. તેમજ ઘણી સ્ત્રીઓને સંતાન નહિ હોવાથી અથવા જુજ સંતાન હોવાથી, તેમને માથે કુટુંબનો ભાર ઘણો હલકો હોય છે. આ સર્વ સ્ત્રીઓ રાજકીય જીવન અને જાહેર જીવન માટે વધારે સમય ફાજલ પાડી શકે તેમ છે. વળી ઉપર જણાવ્યું તેમ રોજનું એકાદ વર્તમાનપત્ર વાંચવાથી, અથવા બાર મહિને એકવાર મત આપવા જવાથી, ગૃહજીવનને નુકશાન કેમ પહોંચશે તે સમજવું મુશ્કેલ છે. સ્ત્રીઓ વધારે કેળવાશે અને ગંભીર બાબતોમાં જેમ જેમ વધારે રસ લેશે, તેમ તેમ અત્યારે ઘણો સમય રોકતાં અર્થહીન સાંસારિક ઘણા રિવાજો બદલાશે. અથવા તો બંધ થશે. તેથી પણ તેમને વધારે સમય મળી શકશે એટલે ગૃહજીવનને કાંઇ ઇજા આવવા સંભવ રહેશે નહિ.

પતિપત્નિમાં વિરોધ પડશે?

ત્યાર પછી વળી કોઇ એમ પણ કહેનાર નિકળે છે કે સ્ત્રીને મત આપવાનો અધિકાર મળે; અને કદાચ પતિપત્નિ બેના મત જુદા પડે

તો કુટુંબ કલેશ ના થાય? એટલામાં જો પતિપત્નિ લઢી પડે તેવાં હશે તો બીજી પણ હજાર વાતોમાં તેમના મત જુદા પડતા હશે, તેમાં તે લઢી ચૂકયાજ હશે, અને આ એક બાબતથી કાંઇ વધારે થવાનું નથી. એમના પ્રેમની સાંકળ જો એટલી બધી નાજૂક હશે તો તે કયારનીએ તુટી ગઇ હશે. પરંતુ સ્ત્રી મતના વિરોધીઓનું કહેવું એમ છે કે ધણી જેમ મત આપશે તેમજ સ્ત્રી મત આપશે, માટે તેમને જૂદો મત આપવાની જરૂર નથી. તો તેઓએ આમ બે પરસ્પર વિરોધી બાબતોની તરફેણ કરવી જોઈએ નહિ.

સ્ત્રીઓને મતાધિકાર આપવાની વિરૂદ્ધમાં ઉભા કરેલા આ મુદ્દાઓનો ઉત્તર આપ્યા પછી આપણે એટલું કહી શકીએ તેમ છે કે તેમને મત આપવાથી સમાજને કે ગૃહજીવનને નુકશાન થશે નહિ. પરંતુ સ્ત્રીઓની દૃષ્ટિમર્યાદા વિશાળ થશે, અને જાહેર પ્રશ્નોની બાબતમાં નિર્ણય કરવાની શક્તિ તેમની ઉત્તમ થતી જશે. વળી સ્ત્રી ઉપયોગી, બાળક ઉપયોગી, અને સાંસારિક પ્રશ્નોનો ઉકેલ કરવામાં તેઓ ઘણી મદદ કરી શકશે, અને કાંઇક દરજજે તેમાં થતો અન્યાય દૂર કરાવશે.

સ્ત્રીઓનાં કર્તવ્યક્ષેત્રનો વિકાસ.

આ સંબંધી આટલું વિવેચન કર્યા પછી સ્ત્રીઓનું કાર્યક્ષેત્ર તો ગૃહજ છે તે બાબત ફરી તપાસીએ. આ સિધ્ધાંત આપણે ઉપર જોયું તેમ ઘણુંખરૂં અર્ધ જંગલી સમયમાં, જયારે રાજયકારભારની ભાવના બહુજ ઓછી હતી ત્યારે બંધાયલો હતો. ત્યાર પછી તેને પૂરૂષ ધર્મ ગુરૂઓએ વધારે સ્થાપિત કર્યો હતો. પરંતુ હવેના સમયમાં કેટલીએક ખાસ બાબતો ઉભી થવાને લીધે આ આદર્શોમાં ફેરફાર થયા છે. એકતો ઔદ્યોગિક ક્રાંતિ થવાથી સ્ત્રીઓને પણ કારખાનામાં જવું પડયું છે. આથી તેમજ વધતીજતી સ્ત્રીકેળવણીથી, તેમજ શિક્ષક વૈદક વગેરે ધંધામાં સ્ત્રીઓ પડી છે તેથી, ગૃહની બહાર સ્ત્રીઓનું કર્તવ્યક્ષેત્ર હોઇ શકે છે એમ પ્રતિપાદન થવા માંડયું છે. આ ઉપરાંત રાજકીય શિવાયની બીજી ઘણી બાબતોમાં સ્ત્રીઓએ રસ લેવા માંડયો છે, અને ત્યાં તેઓએ સફળતાથી કાર્ય કરવા માંડયું છે. કાંઈક સામાજિક કાર્યો, કાંઈક પારમાર્થિક હિલચાલો, વગેરેમાં સ્ત્રીઓએ ભાગ લીધો છે, અને પૂરૂષોએ તે સામે વાંધો લીધો નથી. ફક્ત રાજદ્વારી હક્ક સ્ત્રીઓ માંગે છે ત્યારેજ

તે તેમનું ક્ષેત્ર નથી એમ કહેવામાં આવે છે. પરંતુ ગૃહ એ સ્ત્રીઓનું ક્ષેત્ર છે ખરૂં પણ તેની બ્હાર તેમને કાંઈ કર્તવ્ય કરવાનું છેજ નહિ તે ભાવના હવે જવા માંડી છે. આ ઉપરાંત પૂરૂષોએ મતને માટે સબળ પ્રયત્નો કર્યા, અને તેમાં તેઓ ફાવ્યા પણ ખરા. મતમાંજ સ્વાતંત્ર્ય રહેલું છે, અને પ્રજાની અનુમતિથી જે રાજ્ય ચાલતું હોય તેજ પ્રજાકીય રાજ્ય કહેવાય, એવી ભાવના પ્રસરી છે. આને લીધે સ્ત્રીઓનો મત મેળવવાનો અભિલાષ ઘણોજ વધ્યો છે, અને તે તરફ સહાનુભૂતિ ધરાવનારની સંખ્યા પણ વધી છે. આ ઉપરાંત ઇંગ્લાંડમાં રાજદ્વારીઓએ રાજકીય ચુંટણી વખતે સ્ત્રીઓની મદદ મેળવવાની પ્રથા શરૂ કરી. જુદા જુદા ઉમેદવારોની તરફેણમાં સ્ત્રીઓ ભાષણ કરે, તથા ચુંટણીની વ્યવસ્થા કરે. આ રીતે તેમનું કર્તવ્ય ક્ષેત્ર તો બદલાયુંજ. તેથી તેઓ પોતે મત માગે ત્યારે ના કહેવામાં આવે તે ઉઘાડો અન્યાય દેખાવા માંડયો. વળી જેમ જેમ સામાજિક જીવનનો વિકાસ થતો ગયો તેમ સરકારના હાથમાં સાંસારિક વિષયોમાં પણ કાયદા ઘડવાનું આવ્યું. સ્ત્રીઓનું ક્ષેત્ર તે ગૃહ છે એમ કબૂલ કરવામાં આવે તો પણ ગૃહ સબંધી કાયદાઓ રચાય ત્યાંજ તેમનો મતાધિકાર નહિ તે વાતથી પણ અન્યાય લાગવા માંડયો. ગૃહ સંબંધના, ગૃહ આરોગ્ય સંબંધના, બાળકેળવણી સંબંધના, મદ્યનિષેધ સંબંધના, શ્વેતાંગ સ્ત્રી ગુલામડીઓ સંબંધના, ગરીબ લોકોને નિવાસ પૂરા પાડવાના, તથા વિમા સંબંધીના કાયદાઓમાં, સ્ત્રીઓને પુરૂષ કરતા પણ વધારે લાગતું વળગતું છે, માટે તેમને મતાધિકાર હોવોજ જોઇએ એમ ધીમે ધીમે લાગવા માંડયું. ગૃહ સંબંધી બાબતોમાં ગૃહિણી વિના ચર્ચા થાય તે કેવો અન્યાય! જે ચોવિસ કલાક ઘરમાં ગાળે છે તેનો ઘર સંબંધી વાતમાં પણ મત નહિ, અને જે બાર કલાક નોકરી ઉપર ગાળી પછી કલબમાં નાશી જાય તેનો મત લેવાય તે કેવું કહેવાય?

ઇંગ્લંડમાં સ્ત્રીઓની હિલચાલ.

આટલું વિવેચન સિધ્ધાંત સંબંધી કર્યા બાદ, સ્ત્રીઓ માટે મતનો અધિકાર મેળવવાની હિલચાલ ઇંગ્લંડમાં શી રીતે આગળ વધી તેનો ઇતિહાસ ટુંકમાં તપાસીએ. પ્રથમ ૧૭૯૨માં મેરીવુલ્સ્ટન ક્રાફ્ટ ગૉડવીને પુસ્તક લખી આ વિષયમાં સર્વનું ધ્યાન ખેચ્યું. ત્યાર પછી ઘણીજ

ધીમી હિલચાલ ચાલતી હતી. ઈંગ્લાંડમાં સામાન્ય મત વિકાસને માટે ઈ. સ. ૧૮૩૨ નું વર્ષ યાદગાર થયું છે. ઘણા પુરૂષોને તેથી મતનો હક્ક મળ્યો. પરંતુ જે કાયદાએ પુરૂષોને ફાયદો કર્યો તેજ કાયદાએ સ્ત્રીના હક્કમાં નુકશાન કર્યું. મત સંબંધી કાયદામાં તેનો અધિકાર જેઓને આપવામાં આવ્યો તેમાં "મરદ" શબ્દ સ્પષ્ટતાથી લખવામાં આવ્યો એટલે કોઇક મ્યુનિસીપાલીટીની બાબતમાં મત આપવાનો સ્ત્રીઓને અધિકાર હતો તે પણ ગયો. ત્યાર પછી ઈ. સ. ૧૮૫૦માં લૉર્ડ બ્રૂહામે એક કાયદો પસાર કરાવ્યો તેમાં એમ હતું કે જ્યાં જ્યાં નરજાતિ સૂચક શબ્દ લખાયા હોય ત્યાં નારી જાતિ સૂચક શબ્દોનો સમાવેશ થઇ જાય છે. આ ઉપરથી જ્યારે ૧૮૬૭ માં મતનો વધારે અધિકાર દેનારો બીજો કાયદો પસાર થયો ત્યારે એમજ ધારવામાં આવતું હતું કે લૉર્ડ બ્રૂહામના કાયદાનુસાર સ્ત્રીઓને પણ જ્યાંજ્યાંથી તેમને ખાસ દૂર કરવામાં આવ્યાં નથી ત્યાં મતાધિકાર મળશે. પરંતુ મત પત્રક તૈયાર થતી વખતે સ્ત્રીઓનાં નામ પડતાં મૂકાયાં. અને તે ઉપરથી કૉર્ટમાં કેસ ઉભો કરવામાં આવ્યો. આમાં એમ નિર્ણય આપવામાં આવ્યો કે લૉર્ડ બ્રૂહામના કાયદાની અસર આ ઠેકાણે થતી નથી. આનો અર્થ એ થયો કે મત આપતી વખતે સ્ત્રીઓ નહિ. પણ કર આપતી વખતે ખરી. આ રીતે ઇંગ્લાંડના લોકોના મતાધિકાર વિકાસના આ બે પ્રસંગો સ્ત્રીઓ માટે તો નકામાં નિવડયા.

પાર્લામેંટમાં અરજી.

ઈ. સ. ૧૮૬૬માં જૉનસ્ટુઅર્ટ **મીલ** સ્ત્રીઓને મત આપવાની તરફદારી કરનાર તરિકે પાર્લામેંટમાં દાખલ થયો, ત્યારથી આ પ્રશ્નને વ્યાવહારિક રાજ્ય પ્રશ્નોમાં સ્થાન મળ્યું. એણે સ્ત્રીઓ તરફની મત માંગનારી અરજી પાર્લામેંટમાં રજુ કરી હતી. ત્યાર પછી પણ આ સંબંધી ઘણી અરજીઓ રજુ કરવામાં આવી હતી. ઇ. સ. ૧૮૭૦ અને ૧૯૦૬ની વચ્ચે લગભગ ત્રણ હજાર આવી જાતની અરજીઓ રજુ થઇ હશે. અને ૧૮૯૬ ની સાલમાં તો ૨૫૭૦૦૦ સ્ત્રીઓની સહીઓ સાથેની અરજી પાર્લામેંટ સમક્ષ રજુ થઇ હતી, જે વેસ્ટમિનિસ્ટર હૉલમાં આઠ દિવસ સુધી બહાર રાખવામાં આવી હતી. પણ આ અરજીઓનું કાંઇએ પરિણામ આવ્યું નહોતું.

ચારે તરફથી નિરાશા.

આ દરમિયાન કેટલાએક જાણીતા માણસો આ હિલચાલમાં ભળ્યા. આમાં મી. ફૅાસેટ અને ઈંગ્લાંડના વડા પ્રધાન ડીઝરાયેલી પણ હતા. વચમાં વચમાં સ્ત્રીઓને મત આપવા સંબંધી કેટલાંએક બીલ પણ પાર્લામેંટમાં રજુ થયાં હતાં. પણ એક કે બેવારના વાંચન પછી તે સંબંધી કાંઈ પણ સાંભળવામાં આવતું નહિ. તે સંબંધમાં જે ચર્ચા ચાલતી હતી તેને પાર્લામેંટમાંના હાસ્યરસ પ્રધાન નાટકનું નામ આપીએ તો પણ ચાલે તેમ હતું. આ પ્રશ્ન તરફ જાહેર પ્રજા ધ્યાન આપતી ન હતી. વર્તમાનપત્રો તે સંબંધી કાંઈ લખતાં નહતાં. રાજદ્વારીઓ તેને વેગળો રાખતા હતા. પણ સ્ત્રીઓમાં એ પ્રશ્ન ઘણો ચર્ચાયો. મત માંગનારી સ્ત્રીઓની સંખ્યા દિવસે દિવસે વધતી ચાલી. ઘણી સભાઓ મળવા લાગી. અરજીઓથી, ડેપ્યુટેશનોથી બને તેટલી માંગણીઓ તેઓએ કરી. પણ નરમાશથી કરેલા તેમના બધા કામ નિષ્ફળ નિવડયા અને ચો તરફથી તેમને નિરાશાજ મળી. આમનેઆમ ૧૯૦૫ સુધી ચાલ્યું.

લડાયક મતાભિલાષિણીઓ.

આ વખતે મતાભિલાષી સ્ત્રીઓમાં એક નવીજ ચર્ચા ચાલી. તેઓને એક વિચાર આવ્યો કે જયારથી ઇંગ્લાંડને પાર્લામેંટ મળી છે, ત્યારથી જો ઇતિહાસ તપાસીએ તો. ચોખ્ખું દેખાઈ આવે છે કે મતનો હક્ક કોઇને ભલાઈથી મળ્યો નથી. રાજા જૉને 'મૅગનાકાર્ટા' ઉપર કાંઇ ભલાઇથી સહી કરી નહતી, પણ જયારે કંઠે પ્રાણ આવ્યાં ત્યારેજ કરી હતી. વળી છેક હમણા ૧૮૩૨ માં પણ જયારે મ્હોટો બળવો થવાની બધી તૈયારી થઈ ગઇ હતી, ત્યારેજ વધારે લોકોને મત આપનારૂં 'રિફૉર્મ બીલ' પસાર થયું હતું. ત્યાર પછી ૧૮૬૭ અને ૧૮૮૪ ના બન્ને બીલ પણ દબાણને લીધેજ પસાર થયા હતા. વળી રાજદ્વારી લોકોને ખાસ ન્યાયના પ્રશ્ન ઉપર વિચાર કરવાની ફુરસદ પણ હોતી નથી. એતો જયારે છુટકોજ રહે નહિ, ત્યારે એવા કેવળ ન્યાયના પ્રશ્નો ઉપર ધ્યાન આપે. પાર્લામેંટના દ્વાર બહારના લોકો માટે નરમાશથી કદી પણ ઉઘડયા નથી. એ તો જયારે બહારથી ધક્કા મારવામાં આવે છે ત્યારેજ ઉઘડે છે. આ પ્રમાણે પુરૂષોને મતનો અધિકાર મળ્યાનો ઇતિહાસ તપાસી સ્ત્રીઓના પણ એક વિભાગે તેજ

પ્રમાણે ધમાધમ અને તોફાનથી મત મેળવવા નિશ્ચય કર્યો. આ વિભાગને લડાયક મતાભિલાષિણીયો (Militant Suffragist) કહેવામાં આવે છે. તેઓએ પોતાનો હેતુ સાધવા માટે જે જે કામ, જે જે ધમાધમ, જે જે તોફાન કર્યાં છે, તે ભલભલાની પણ કલ્પનાની પાર જાય તેવાં છે. મી. ઍસ્કવીથ અને તેની આગળના વડા પ્રધાનની કેબીનેટના એકે એક પ્રધાનને તેઓએ સતાવ્યા છે, અને કેટલા એકની ઉપર તો હુમલા પણ કર્યા છે. અસંખ્ય સભાઓની અંદર તોફાન કરવા માટે તેઓને બહાર કાઢવામાં આવી છે. વૅસ્ટમિન્સ્ટર હૉલની લોબીમાં જઈ તેઓએ તોફાન મચાવ્યાં છે. પેટા ચુંટણીઓમાં પણ તોફાન કરવામાં કે વિરોધી ઉમેદવારોને સતાવવામાં તેમણે બાકી મૂકી નથી. દુકાનોની બારીઓનાં કાચ તેમણે ભાંગ્યા છે; નાટકશાળાઓ સળગાવવાનાં પ્રયત્ન પણ તેમણે કર્યા છે. હાલના વડા પ્રધાન લૉઈડ જ્યોર્જનું ઘર પણ એક વખતે તેઓએ સળગાવી મૂકયું હતું. ઘણી દુકાનોમાં, વીશીઓમાં, ઘરોમાં, અને ટ્રેનોમાં પણ તેમણે આગ લગાડી છે. સર્વોત્તમ ગણાતા ઘણા ચિત્રોનો તેમણે નાશ કર્યો છે. ટપાલની પેટીઓમાં શાહી અને ઍસીડ રેડયાં છે. તાર અને ટેલીફોનના દોરડાં તોડયાં છે. આગની જૂઠી ખબરો આપી બંબા દોડાવ્યા છે. જાણીતા રાજ્યદ્વારીઓને ઈજા કરી છે અને ઘોડાની ચાબુકો પણ મારી છે. રમવાનાં લીલાં મેદાન ખોદી નાંખ્યાં છે. સેંટપોલનાં જાણીતાં દેવળ ઉપર બોંબ નાંખી તેનો નાશ કરવાનો પ્રયત્ન પણ તેમણે કર્યો છે.

પાર્લામેંટમાં પ્રયત્ન.

આ બધાં તોફાન માટે તેમને કોર્ટમાં ઘસડયાં, ત્યાં તેમને સજા પણ થઈ, અને કેદમાં પણ નાંખ્યાં. છતાંએ જેલમાં ગયા પછી તેમણે ખોરાક લેવાની ના પાડી, અને કેદમાં રાખી શકાય નહિ તેવી ખરાબ તબિયત, તેમણે ભૂખ વેઠીને કરી, અને તેથી તેમને છોડી મૂકવાની સરકારને ફરજ પડી. આ તેમની રીતોથી કેટલાએક ગુસ્સે થયા, કેટલાએક ચીઢાયા, કેટલાએક કંટાળી ગયા, અને કેટલાએક ચમકી ગયા. પરંતુ કોઈ પણ આ પ્રશ્ન સંબંધી અજ્ઞાન બતાવી શકે કે આંખ મિચામણું કરી શકે તેવું રહ્યું નહિ. આ રીતોથી બીજી કોઈપણ બાબત કરતાં, તેમને મત આપવાની બાબત સર્વથી વધારે ધ્યાન ખેંચી રહી. છેવટે

તે સમયના વડા પ્રધાન ઍસ્કવીથે એમ પણ કબૂલ કર્યું કે કોઇપણ રાજદ્વારી પક્ષથી સ્વતંત્ર રીતે સ્ત્રીઓને મત આપવા સંબંધી એક બીલ પાર્લમેંટમાં રજુ કરવાની તેઓ રજા આપશે, અને જો એકવારના વાંચનમાંથી તે બીલ પસાર થશે તો પછી તેને પોતાના પક્ષ તરફનો ટેકો અપાવી છેવટનું પસાર કરાવવામાં આવશે. આવું એક બીલ રજુ થયું પણ પાર્ટીથી સ્વતંત્ર થયા પછી પણ પાર્ટીની અસરોથી મુક્ત રહેવું મુશ્કેલ હોવાથી તે પહેલીવારના વાંચનમાંથીજ નિષ્ફળ ગયું. ત્યાર પછી ૧૯૧૧ માં ઍસ્કવીથે જાહેર કર્યું કે ૧૯૧૨ માં મતાધિકારનો વિકાસ કરનારૂં બીલ આણવામાં આવશે. આ બીલમાં, પરણેલી સ્ત્રીઓ જેમના પતિને મત આપવાનો અધિકાર હોય–તેમને પણ સાથે સાથે મત આપવાનો અધિકાર આપવાનો સુધારો લૉઈડ જ્યોર્જે મૂકવાનું જાહેર કર્યું. પોતાના આ અભિપ્રાયના ટેકામાં તેણે ભાષણો કરી લોકમત વધારે જાગૃત કર્યો. પણ સ્ત્રીઓને તેથી સંગીન લાભ થયો નહિ.

અંતે વિજય.

આ દરમિયાન જર્મની સાથે યુદ્ધ જાહેર થયું. મતાભિલાષી સ્ત્રીઓએ એકદમ પોતાના તોફાન વેગળા મૂકી દીધા અને સ્વદેશાભિમાનના જુસ્સાથી સરકાર સાથે સહકાર કરી દરેક રીતે મદદ આપી. નર્સ અને દાક્તરના કામ ઉપરાંત આ યુદ્ધ સમયે તેમણે દારૂગોળાના કારખાનામાં કામ કર્યું. તથા ખેતીનું કામ પણ હાથ ઉપર લઇ, પુરૂષો રણમાં ગયા હતા તે સમયે દેશને ભૂખમરામાંથી બચાવ્યો. આ બધાની અસર ઘણી સારી થઈ. ફક્ત આનો બદલો વાળવા તરિખે નહિ, પણ લોકોને સ્ત્રીઓની લાયકાતની ખરેખરી ખાત્રી થઇ તેથીજ તેમને મત આપવાનો નિશ્ચય થયો. અને ૩૦ વર્ષ ઉપરની સ્ત્રીઓને મતનો અધિકાર હમણાંજ મળયો છે. પુરૂષ અને સ્ત્રી વચ્ચે હવે ફેર એટલોજ રહ્યો છે કે પુરૂષને ૨૧ વર્ષે તે મળે છે, અને સ્ત્રીને ત્રીસ વર્ષે મળે છે. આ સંતોષકારક લેખી શકાય.

આ પ્રમાણે ઇંગ્લાંડમાં અંતે સ્ત્રીઓને મતનો અધિકાર મળ્યો છે. તેમના તોફાનથીજ કાંઇ તેમને અધિકાર મળ્યો નથી, પરંતુ લોકોનેજ તે વાતની ખાત્રી થવાથી તે મળ્યો છે. કેટલાએક બીજા દેશોમાં તથા ઇંગ્લંડના કેટલાએક સંસ્થાનો, તથા યુનાઇટેડ સ્ટેટસના ઘણા રાજ્યોમાં

પણ સ્ત્રીઓને આ હક્ક મળ્યો છે. તેમાં જુદે જુદે ઠેકાણેથી રાખવામાં આવેલા ભય ખોટા પડયા છે, અને સ્ત્રીઓ પોતાનું કર્તવ્ય બરોબર બજાવે છે. ફીન્લેંડમાં તો સ્ત્રીઓને ફક્ત મત આપવાનોજ અધિકાર છે તેમ નથી, પણ ત્યાંની ડાયેટ–રાજસભામાં ચુંટાઇને બેસવાનો હક પણ તેમને મળેલો છે, અને ત્યાંના લોકો જણાવે છે કે ઉપયોગી સામાજિક કાયદાઓ પસાર કરવામાં આ સ્ત્રી સભાસદોએ ઘણુંજ ઉત્તમ કાર્ય કર્યું છે. આ ઉપરથી બોધ લઇ બીજા રાજ્યોમાં પણ સ્ત્રીઓને રાજસભામાં બેસવાનો અધિકાર મળવો જોઈએ.*

હિંદમાં પણ આ અધિકાર આપવાની જરૂર.

આપણા દેશની રાજ્યવ્યવસ્થાનું ધોરણ પશ્ચિમના ધોરણ ઉપરજ રચાયું છે. પ્રતિનિધિત્વવાળી રાજ્યવ્યવસ્થામાંજ સ્વાતંત્ર્ય છે, એમ અહિં પણ સ્વીકારાયું છે. હિંદને જવાબદાર રાજ્યબંધારણ મળવાનું છે તેમ વચન પણ મળી ચુક્યું છે, અને તેમાં મતનો અધિકાર ઉપયોગી ભાગ ભજવશે એની પણ ખાત્રીજ છે. આ મતાધિકાર કોને કોને મળવો જોઇએ તેની ચર્ચા અત્યારથીજ થવા માંડી છે. તે પ્રસંગે સ્ત્રીઓએ પણ આગળથીજ જાગૃત થવું તે ડહાપણ ભર્યું છે. બધા વિરોધને વટાવીને પણ ઇંગ્લાંડમાં અંતે લોકોને લાગ્યું છે કે સ્ત્રીઓને મત આપવો તે વ્યાજબી છે. આ ઐતિહાસિક બનાવનો લાભ લઇ, ત્યાંના ઈતિહાસ ઉપરથી શીખામણ લઇ, આપણા દેશમાં પણ સ્ત્રીઓને આ હક્ક મળે તે માટે અત્યારથીજ પ્રયત્ન થવા જોઇએ. આપણા સામાજિક જીવનમાં પાશ્ચત્ય સુધારાની અસર થઇ છે, અને આપણી ગૃહજીવ-

---

***જુદા જુદા સ્થળોમાં સ્ત્રીઓને મતાધિકાર ક્યારે મળ્યો.**

વ્યોમિંગ, યુ. સ્ટે. અ......	૧૮૬૯	ન્યુ સાઉથ વેલ્સ	૧૯૦૨
કોલોરેડો, ,, ...	૧૮૯૩	ટાસ્માનીયા..................	૧૯૦૩
ન્યુઝીલેંડ	૧૮૯૩	ક્વીન્સલેંડ.................	૧૯૦૫
સાઉથ ઓસ્ટ્રેલીયા.........	૧૮૯૩	ફીન્લેંડ	૧૯૦૭
યુટાહ, યુ. સ્ટે. અ..........	૧૮૯૫	નૉર્વે	૧૯૦૮
ઇડાહો. ,, ...	૧૮૯૬	વીક્ટોરીયા	૧૯૦૯
વેસ્ટ ઓસ્ટ્રેલીયા.	૧૮૯૯	વૉશીંગ્ટન	૧૯૧૦
કૉમનવેલ્થ ઑફ ઓસ્ટ્રેલીયા	૧૯૦૨	કેલીફૉર્નિયા	૧૯૧૧

ઇગ્લાંડ............ ૧૯૧૮.

નની ભાવનાને આ અધિકારથી ઈજા નહિ આવે તે આપણે જોયું છે. વળી હાલની રાજ્યવ્યવસ્થામાં હિંદીઓનું ચલણ નહિ હોવાથી, હિંદની સ્થિતિ જોઇએ તેવી સુધરી નથી, અને તે સુધારવા માટે સ્વરાજ્યની જરૂર છે, એમ આગેવાન રાજ્યદ્વારીઓ કહે છે, તો સ્ત્રીઓની સ્થિતિ પણ સારી થાય તે માટે સ્ત્રીઓનું પણ રાજ્યવ્યવસ્થામાં પ્રતિનિધિત્વ જોઇએ એમ કબુલ કરવું પડશે. હિંદમાં પણ સાંસારિક કાયદાઓ સરકાર તરફથી હાથ ધરવામાં આવ્યા છે. સતિ થવાનો ચાલ બંધ કરવાનો, વિધવાને પુનર્લગ્નની રજા આપનારો, ૧૮૭૨નો લગ્નનો, વગેરે કાયદાઓ આના દૃષ્ટાંતરૂપ છે. પરંતુ ભવિષ્યમાં તો આથી પણ વધારે સામાજિક કાયદા ઘડવા પડશે. અને સ્ત્રીઓની સંમતિ વિના આવા કાયદા ઘડવા તે કેવો અન્યાય છે તે આપણે જોયું છે. ઔદ્યોગિક ક્રાંતિની અસર હિંદમાં પણ થઇ છે. કારખાનાનું જીવન, અને મ્હોટાં શહેરો હિંદમાં પણ દાખલ થયાં છે. સ્ત્રી અને બાળકોને આ કારખાનામાં જવાની જરૂરીયાત હિંદમાં પણ ઉભી થઈ છે. અને ગરીબ વર્ગો માટે ઘર બાંધવાનો પ્રશ્ન આપણા દેશમાં પણ ઉભો થયો છે. તેના ઉકેલ માટે પણ સ્ત્રીઓની સલાહની જરૂર છે. વળી મ્યુનિસિપાલિટીમાં મત આપવાનો અધિકાર અમુક સ્ત્રીઓ ધરાવે છે, યુનિવર્સીટીની ફેલો સ્ત્રીઓ થઈ શકે છે, અને તે રીતે ધારાસભામાં મત આપવાનો અધિકાર તેમને પ્રાપ્ત થાય છે. એટલે મત આપવાની બાબતમાં કાંઈક કેળવણી તેમને મળી છે. અને બાકીનું તેઓ અનુભવથી શીખશે. સંસાર સુધારો અને સ્ત્રી કેળવણી વધતાં જાય છે, અને તેને પરિણામે ઘણી સ્ત્રીઓ જાહેર જીવનમાં ભાગ લેતી થઈ છે. વળી છેલ્લી કૉંગ્રેસના સ્ત્રીપ્રમુખ મીસીસ બેસંટે હિંદની જાગૃતિમાં સ્ત્રીઓએ કેવો હિસ્સો આપ્યો છે તે જણાવ્યું છે.* સમાજ સેવા પરિ-

---

***સ્ત્રીઓની જાગૃતિ.**

પ્રાચીન આર્ય દેશમાં સ્ત્રીઓની સ્થિતિ ઘણી ઉંચી હતી. ઘણે ભાગે સ્ત્રીઓ લગ્ન કરતી અને મનુભગવાને કહ્યું છે તેમ ગૃહને દીપાવતી. કેટલીક સન્યાસી જીવન ગાળતી, અને બ્રહ્મચારિણી રહેતી અને બ્રહ્મજ્ઞાન મેળવતી. નળરાજા જુગટું રમીને પ્રજાને હેરાન કરતા ત્યારે રાજ્ય અધિકારીઓ રાણી દમયંતીની સલાહ લેવા આવતા; રાજાઓ અને યોદ્ધાઓની સભામાં ગાન્ધારી પોતાના આગ્રહી પુત્રોને ઠપકો આપતી. આગળ ઉપર ચિતોડની પદ્માવતી, મારવાડની મીરાંબાઇ, થોડાની કવિ તારાબાઇ, અહમદનગરનું રક્ષણ કરનાર

ષદ્‌ના પ્રમુખ તરિકેના ભાષણમાં મહાત્મા ગાંધીજીએ પણ સ્ત્રીઓને ઢીંગલીઓ અથવા ગુલામ ન ગણતાં તેમને સ્વતંત્રતા આપવાની હિમાયત કરી છે. આ સઘળું જોતાં સ્ત્રીઓને રાજ્યવ્યવસ્થામાં મત આપવાનો અધિકાર આપવાની જરૂર છે જ. અને તેથી તે અધિકાર મળે તે માટે પ્રયત્નો થવા જોઈએ.

ચાંદબીબી, ઇન્દોરની અહલ્યાબાઇ–આ સર્વ અને બીજી અગણિત સ્ત્રીઓની જીવનકથા જાણીતી છે.

માત્ર બસે વર્ષ થયાં સ્ત્રીઓની અવદશા થવા માંડી. પુરૂષોની સાથે રહીને જે વ્યવહાર કરતી તે સ્થિતિ બદલાઇ ગઇ અને પુરૂષ વર્ગને એકલે હાથે બહારનું કામ કરવાની જરૂર પડી. હજી પણ પોતાના પતિ ઉપર અને પુત્ર ઉપર તેમની અસર ઘણી છે. પણ જ્ઞાનના અભાવથી તે પાછળ રહે છે. તેમનું બુદ્ધિબળ કાંઈ ઓછું થયું નથી પણ પુરૂષોની ઇંગ્રેજી કેળવણી, અને સંસ્કૃત અને માતૃભાષા તરફની બેદરકારીને લીધે તેમની અને પુરૂષની સંસ્કૃતિ વચ્ચે મ્હોટો તફાવત પડી ગયો છે. અને તેથી પુરૂષના વિશાળ જીવનમાં અસલના સમયની માફક સ્ત્રીઓથી ભાગ લઈ શકાતો નથી. પુરૂષનું કર્તવ્યક્ષેત્ર ઘણું વિશાળ થયું છે, અને સ્ત્રીઓનું ઘણુંજ સંકુચિત થઇ ગયું છે. પુરૂષની વ્યવહારિક બુદ્ધિને લીધે સ્ત્રીની ધર્મશ્રદ્ધા સંકુચિત થઈ છે અને ધર્મશિક્ષણ પતિ પાસે લેવાને બદલે પુરોહિત પાસે લેવું પડે છે. તેથી માત્ર ભક્તિમાર્ગ શીખવાય છે, જ્ઞાનનો ટેકો મળતો નથી અને તેથી સમજ્યા વગર માત્ર વહેમ અને બાહ્યાચાર પોષાય છે.

ઇંગ્રેજી કેળવણીથી બાળકો જડવાદી થઇ જાય છે એ દહેશતમાંથી તેમને બચાવવા જોઇએ એવી માતાઓને લાગણી થઈ આવવાથી કેળવણીમાં હિન્દુધર્મનું શિક્ષણ દાખલ થવું જોઇએ એમ તેમને લાગવા માંડયું. આ જમાનામાં તેમણે આ વિષયમાં ઘણીજ ચાનક દેખાડી.

ત્યારપછી હિન્દુસ્થાનની બહાર હિન્દવાસીઓને જે દુઃખ ખમવાં પડયાં તેને લીધે પણ હિન્દી સ્ત્રીઓની દયાની લાગણી ઉશ્કેરાઇ અને દક્ષિણ આફ્રિકામાં સ્ત્રીઓનું શિયળ ન સચવાતાં પવિત્ર લગ્નની ગાંઠપર હુમલો થતો જોઇને તેમનાં દુઃખ દૂર કરવાને તેમણે પુકાર કરવા માંડયો

બંગાળી સ્ત્રીઓએ બંગાળના ભાગલા વખતે સખત પુકાર ઉઠાવ્યો હતો. એક અંતિમ વિચારના વર્તમાનપત્રના માલિકને રાજદ્રોહ માટે શિક્ષા

હિંદમાં શરૂ થયેલા પ્રયત્નો.

આવા પ્રયત્નો થવા પણુ માંડયા છે. હિંદની સ્ત્રીઓ તરફથી મોંટેગ્યૂ સાહેબને કરવામાં આવેલી અરજીમાં આ માંગણી થઇ છે. છેલ્લી હિંદી સંસાર સુધારા પરિષદે સ્ત્રીઓને આવા હક્ક મળવા જોઈએ, એમ ઠરાવ કર્યો છે. અને કૉંગ્રેસમાં પણ શ્રી૦ સરોજીની નાઇડુ આ સબંધી ઠરાવ લાવ્યાં હતાં. પરંતુ આવો ઉપયોગી પ્રશ્ન દેશમાં ચર્ચાયા પછી કૉંગ્રેસ આગળ આવે તો સારૂં એમ કહેવામાં આવ્યાથી તે ઠરાવ તેમણે પાછો ખેંચી લીધો હતો. હવે આપણા સર્વનું કર્તવ્ય એ છે કે આ ઠરાવની તરફેમાં લોકમત કેળવવો. તથા ઠેકાણે ઠેકાણે સભાઓ મેળવી તેમાં તે ઠરાવ પસાર કરી ઓલ ઈંડીયા કૉંગ્રેસ કમીટીના પ્રમુખને તથા નામદાર સરકારને તેની નકલો મોકલવી. આની શુભ અસર થયા વિના રહેશે નહિ. બ્રીટિશ પાર્લામેંટ, જેણે હમણા જ સ્ત્રીઓને મતાધિકાર આપ્યો

કરવામાં આવી હતી ત્યારે ૫૦૦ બંગાલી સ્ત્રીઓ તેની માતાપાસે તેને મુબારકબાદી આપવા માટે ગઇ હતી, તેને સાંત્વન આપવા માટે નહિં. બંગાળની શિક્ષિત સ્ત્રીઓની આ પ્રકારની લાગણી હતી.

ગીરમીટીઆ મજુરીમાં સ્ત્રીઓના શિયળનો ભંગ થતો હતો તે જોઈને સ્ત્રીઓમાં ઘણોજ ખળભળાટ થયો અને સ્ત્રીઓ તરફથી વાઇસરોયની આગળ અરજી રજુ થઈ હતી. એ અરજી લઇ જનાર પણ સ્ત્રીઓજ હતી.

સ્ત્રીઓની જાગૃતિનાં આ બધા બહારનાં કારણો છે. પરંતુ ભારતમાતાની પુત્રીઓનાં હૃદયમાં માતાનો ધ્વનિ સંભળાયો અને તેની ઉન્નત્તિ માટે જાગૃત થવાની આજ્ઞા થઇ. હિન્દની સ્ત્રીઓની પરિપૂર્ણતાના આદર્શવાળા પ્રાચીન સાહિત્યની સંસ્કૃતિમાં ઉછરેલી સ્ત્રીજાતિ હિન્દની સ્વતંત્રતાની વિશાળ ચળવળ વખતે ઉદાસીન રહી શકે નહિ. છેલ્લાં થોડાં વર્ષમાં તેમનાં અંતઃકરણમાં ગુપ્ત રીતે બળતો ભારતમાતાના પ્રેમનો અગ્નિ, તેમના અતિપ્રિય ધર્મની ઘટતી જતી અસરને લીધે પ્રદીપ્ત થએલો ક્રોધાગ્નિ, પોતાના દેશમાં પરદેશી લોકો રાજ્ય કરે તે માટે સ્વાભાવિક વિરોધની લાગણી, આ સર્વ કારણોને પરિણામે તેમનામાં અદ્‌ભુત જાગૃતિ આવી છે. સ્વરાજ્યની હિલચાલમાં સંખ્યાબન્ધ સ્ત્રીઓએ ભાગ લીધો છે તેથી તેના બળમાં દશ ગણો વધારો થયો છે.

(ઍનીબીસાંટનું ભાષણ.)

છે, તેજ હિંદનું નવું બંધારણ ઘડનાર છે. માટે જો હિંદની સ્ત્રીઓની ઈચ્છા તેની આગળ રજુ કરવામાં આવશે તો, હિંદિ સ્ત્રીઓને મતાધિકાર અવશ્ય મળશેજ.

પ્રતિનિધિ સભામાં બેસવાનો અધિકાર.

પરંતુ ફક્ત મતાધિકાર બસ નથી. પ્રતિનિધિ સભામાં બેસવાનો અધિકાર પણ સ્ત્રીઓને પ્રાપ્ત થવો જોઈએ. આપણે ઉપર રાજનીતિજ્ઞ તત્વવેત્તાના અભિપ્રાય તપાસ્યા છે, અને તેઓ સૌ રાજયવ્યવસ્થામાં લાયકાતનું ધોરણ સ્વીકારવું જોઈએ એમ કહે છે, માટે જાતિ અથવા લિંગનો ભેદ આ સંબંધી કાયદાઓમાંથી દૂર કરાવવો જોઈએ. અને લાયકાતનું ધોરણજ રાખવું જોઈએ. ભલે આ ધોરણ ગમે તેવું કપરૂં રાખવામાં આવે; પણ તે સર્વને માટે એક સરખુંજ હોવું જોઇએ. જો કાંઈ પણ છુટછાટ બતાવવાની હોય તો તે સ્ત્રીઓ પરત્વે બતાવવી જોઈએ. કારણ કે તેઓ હજી પછાત છે. અને આવી છુટછાટ મુસલમાનોને આપવામાં આવી છે. પરંતુ અત્યારે તો ફક્ત સમાન હક્કજ આપણે માગીએ છીએ. છુટછાટ કાંઈ માંગતાજ નથી. એટલે તેમાં તો કોઇને વાંધો હોયજ નહિ. શ્રી૦ સરોજીની નાયડુએ જે શબ્દોમાં ઠરાવ આણ્યો હતો તે કબૂલ રાખવાથી આપણું કાર્ય સરશે. આપણે કાંઈ મુસલમાનોની માફક સ્ત્રીઓ માટે અમુક જગ્યાઓ જુદી રાખવાની માંગણી નથી કરતા. આપણે તો એટલુંજ માંગીએ છીએ કે સ્ત્રીઓ તે સ્ત્રીઓ છે તેટલા માટે સામાન્ય ચુંટણીમાં ઉમેદવારી કરતી તેમને અટકાવવી જોઈએ નહિ. આમ ઉમેદવારી કરનારની સંખ્યા હંમેશ ઓછીજ હોય. દરેક પ્રાંતમાંથી પાંચ છ હોય તો પણ સ્ત્રીઓના હક્ક સચવાય. તેમનાં દુઃખો સભા આગળ આણી શકાય, અને ઉપયોગી કાયદાઓ તરફ જનસમાજનું ધ્યાન દોરી શકાય. અને આટલી સંખ્યા તો અત્યારની કેળવણીની સ્થિતિમાં પણ મળી શકે તેમ છે. એકલા મુંબઈ શહેરની કૉલેજોમાં એકસો ઉપરાંત સ્ત્રીઓ છે. અને હાલમાં વધતી જતી સ્ત્રી કેળવણીને પરિણામે તો આ સંખ્યામાં ટુંક સમયમાંજ ઘણો વધારો થશે. વળી આપણે જોયું છે કે આખા ઇલાકામાંથી દસ કે પંદર બાઇઓ આમ ભાગ લેશે તેથી કાંઇ ગૃહજીવનની ભાવના તુટી નથી પડવાની. ગૃહજીવનમાંથી પરવારેલી પણ અસંખ્ય સ્ત્રીઓ તેમાં ભાગ લેશે વિધવાઓ, સંતાન વિનાની સ્ત્રીઓ વગેરે આમાં પૂર્ણ રસ લઇ

શકશે. આ રીતે આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે ભાગ લેનાર સ્ત્રીઓની સંખ્યા હાલમાં પૂરતી છે, અને ભવિષ્યમાં તો હજીએ વધશે.

ચીનનો દાખલો.

આ સંબંધમાં આપણે જો **ચીન** દેશનો દાખલો લઈએ તો અયોગ્ય ના ગણાય. **ચીન**, એ પૂર્વ તરફનો દેશ છે. ત્યાંનો ધર્મ આપણા ધર્મને મળતો છે. સ્ત્રી સંબંધની ત્યાંની ભાવનાઓ પણ આપણા દેશની તે સંબંધી ભાવનાઓના જેવીજ છે. તે દેશમાં નવી રાજ્યવ્યવસ્થા થઈ, પ્રજા સત્તાના ધોરણ ઉપર ત્યાંનું રાજ્યબંધારણ ઘડાયું, ત્યારે ત્યાંના કંતાન પ્રાંતની પાર્લામેંટમાં, દસ સ્ત્રી સભાસદો ચુંટાઈને બેસે એવી ખાસ ગોઠવણ રાખવામાં આવી હતી. તેઓને ચુંટી કાઢનાર તરિકે સ્ત્રીઓને મતનો અધિકાર આપવામાં આવ્યો હતો. જે દસ બાઇઓ પ્રથમ ચુંટણીમાં સફળ થઈ છે, તેમાંથી બે શિક્ષકો છે, અને બાકીનામાં મૂખ્યત્વે શ્રીમંત વ્યાપારીઓની સ્ત્રીઓ છે. આ દસે બાઇઓ પોતાનું રાજ્યસભામાંનું કર્તવ્ય યથાયોગ્ય બજાવે છે. વારંવાર જુદા જુદા વિષયો ઉપરની ચર્ચામાં તેઓ ભાગ લે છે, અને આ જાતનું કાર્ય કરવાની પોતાની લાયકાત બરોબર પુરવાર કરી આપે છે. આ **ચીન** દેશના દાખલા ઉપરથી આપણે ઉત્તેજન લેવાનું છે, અને રાજ્ય સભામાં ચુંટાઈને બેસવાનો અધિકાર સ્ત્રીઓને આપણા દેશમાં મળે તો તેઓ યોગ્ય કાર્ય કરી શકશે કે નહિ, તેની શંકા જો કોઈને હોય, તો તે આથી દૂર કરવી ઘટે છે

પુરૂષોનું કર્તવ્ય.

આ સંબંધમાં પુરૂષોને પણ કર્તવ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. અત્યારે સ્વાતંત્ર્ય મેળવવા માટે જે હિલચાલ તેઓ પોતે કરે છે, તેના લાભમાંથી કોઇ પણ પક્ષને, કોઈ પણ જાતને, કોઈ પણ વિભાગને દૂર રાખવા જોઇએ નહિ. પ્રજાના કોઈ પણ વિભાગનો મત રાજ્યવ્યવસ્થામાં સંભળાતો હોય નહિ, તો તે રાજ્ય પ્રજાકીય કહેવાય નહિ. દરેકે દરેક વ્યક્તિને સ્વાતંત્ર્યનું સુખ આપવું તેમાંજ ખરી સ્વાતંત્ર્ય પ્રિયતા રહેલી છે. પરંતુ પુરૂષો આ કર્તવ્ય નહિ પૂર્ણ કરે તેમ ધારવાનું કાંઈજ કારણ નથી. કૉંગ્રેસમાં સ્ત્રી પ્રતિનિધિઓને દાખલ કરવામાં આવે છે, અને તેના

પ્રમુખપદનો અધિકાર પણ સ્ત્રીઓને આપવામાં આવેલો છે. જુદા જુદા ઠરાવો ઉપર સ્ત્રીઓ બોલી પણ શકે છે, તેમજ મુસલમાન લીગના પ્રમુખ તરીકે પણ આ વખતે એક બાઈ બિરાજ્યાં હતા. આ રીતે જ્યાં કેવળ હિંદીઓનોજ કારભાર છે ત્યાંથી તો સ્ત્રીઓને દૂર રાખવામાં નથી આવી અને તેથી જ્યારે રાજકીય હક્ક મેળવવાની વાત આવશે ત્યારે હિંદીઓ પોતાનું કર્તવ્ય નહિ કરે એમ માનવાનું કાંઈજ કારણ નથી. હાલતુરત પુરૂષોને એટલીજ માંગણી કરવાની છે કે તેમણે પોતે પણ પોતાની સભાઓમાં શ્રી૦ સરોજીની નાઈડુનો ઠરાવ પસાર કરી, તેની નકલો ઑલ ઈંડીયા કૉંગ્રેસ કમિટી, તથા હિંદી સરકાર ઉપર મોકલી આપવી જોઈએ. ગામેગામની હોમરૂલ લીગ આ વાત હાથ ધરશે એમ આશા છે. જુદા જુદા સ્થળોનાં સંસાર સુધારા મંડળોએ પણ આ વાત ઉપાડી લેવી જોઈએ.

ના૦ સરકાર, હિંદી પ્રજા, અને બ્રીટીશ પ્રજા પણ, આ બાબતમાં યોગ્ય પગલાં ભરશે એવી ખાત્રી આપણે રાખીશું. સ્ત્રીઓને મતાધિકાર આપવો તેમાં ન્યાય છે, તેમાં શ્રેય છે, અને તેમાં સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્તિ છે. નિડર થઈ, કર્તવ્ય ભાનથી, આ કાર્ય સાધવા માટે યોગ્ય હિલચાલો આદરો, ભવિષ્યની પ્રજાનું શ્રેય સાધો, અને સ્વતંત્રતા દેવીના ઉપાસક બનો!

રા. બ. રમણભાઈ નીલકંઠના શબ્દોમાં સંકલ્પ કરો કેઃ—

"સ્ત્રી જાતિની અવદશા પરિહારવાને
"એવો હુતાશન મહા પ્રકટાવીશું કે
"તેની પ્રચંડ ઉંચી જ્વાલની માહિં થાશે
"અજ્ઞાન, સ્વાર્થ, વળી દુર્મતિ, સર્વ ભસ્મ. (રાઈનો પર્વત).

કેશવપ્રસાદ—દેસાઈ.

સ્ત્રીઓને સંબોધન.

—:o:—

"આપણે સૌ સ્ત્રીઓ સ્વાતંત્ર્યને ચ્હાનાર છીએ,
"સ્વાતંત્ર્યનો પૂર્ણ પ્યાલો મેળવવાનો ચાલો નિશ્ચય કરીએ !
"કુદરત કૃતિથી સ્ત્રી અને પુરૂષને સમાન હક્ક મળેલા છે;
"તો આપણે હલકા દરજ્જાથી શા માટે સંતોષ પામીએ ?
"સર્વ શક્તિ વાપરી આપણે જાગૃત થઈ જાવ,
"અને આપણો હલકો અને શરમ ભર્યો દરજ્જો દૂર કરો.
"મરદો આપણને જો સમાન સાથી સમ લેખશે,
"તોજ આપણા ગૌર હાથ, પ્રિયજન્મ ભૂમિનું સ્વાતંત્ર્ય મેળવવામાં મદદ કરશે.
"ઢોરની માફક પુરૂષને સ્ત્રી સ્વાધીન કરવામાં આવે છે,
"તે જુનો રિવાજ અપમાનથી ભરેલો છે.
"સંસ્કૃતિના નવા યૂગને પ્રસારનાર પ્રભાતનો પ્રકાશ નજરે પડે છે,
"સ્ત્રીને ગુલામીમાં રાખી એકલાજ પ્રગતિ પામવાનો પુરૂષનો અધિકાર નષ્ટ થવો જોઈએ.
"ડહાપણ, સમજણ, અને માનસિક વિકાસ, બધુંજ અનુભવથી આવશે.
"મ્હારા દેશની વીરનારીઓ ! તમારી જોખમદારીઓ શિરે ધરો !
"મને ખાત્રી છે કે તમારા કર્તવ્યથી તમે વિમુખ નહિ થાવ."

ચીનની એક સ્ત્રી કવિની કવિતા ઉપરથી.

મહાત્મા ગાંધીજીના ઉદ્‌ગારો.

—:*:—

હું સ્ત્રીઓ અને પુરૂષો બન્નેના નિકટ સંબંધમાં રહ્યા કરૂં છું, પણ હું જોઈ શકું છું કે સ્ત્રીઓની સેવા કરવામાં હું સ્ત્રીઓ વિના ચલાવી શકતોજ નથી, અને તેથીજ હું પોકારી પોકારીને કહ્યા કરૂં છું કે જ્યાંસુધી સ્ત્રી, હિંદુસ્તાનમાં એક રતિભાર પણ દબાયલી રહેશે, અથવા ઓછા હકકો ભોગવતી હશે ત્યાંસુધી હિંદુસ્તાનનો ખરો ઉદ્ધાર થવાનો નથી......

કાયદાઓ ઘડવાનું કાર્ય ઘણે ભાગે પુરૂષને હસ્તક રહેલું છે. તેણે હમેશા વિવેક દ્દષ્ટિ વાપરેલી જોવામાં નથી આવતી......

"પ્રથમ કાર્ય તો જેટલી સ્ત્રીઓને અવનતિનું ભાન કરાવી શકાય એટલીને ભાન કરાવવાનું છે. એ કાર્ય કેળવણીથીજ થઈ શકે એમ માનનારાઓમાંનો હું નથી. અવનતિનું જ્ઞાન આજેજ અક્ષર જ્ઞાનને માટે રોકાયા વિના આપી શકીએ છીએ......

સ્ત્રી એ પુરૂષની સહચારિણી છે, તેના સરખાંજ મનવાળી છે, પુરૂષની બધી પ્રવૃત્તિ સૂક્ષ્મતાએ જાણવાનો તેનો અધિકાર છે, જેટલી છુટ પુરૂષ ભોગવે છે તેટલીજ ભોગવવાનો તેને હક્ક છે. (તેને અભાવે) આપણાં ઘણાં કાર્યો પૂરાં શોભી નીકળતાં નથી. અર્ધી મુડીથીજ વેપાર કરનાર પચ્છમ બુદ્ધિ વેપારીના જેવી આપણી સ્થિતિ છે.

સ્ત્રી અને પુરૂષ એક દરજ્જાના છે, એકજ નથી; એ અપૂર્વ જોડી છે, એક બીજાંની પૂરણી છે અને બંને અરસપરસ ટેકારૂપ છે, તે એટલે સુધી કે એકને અભાવે બીજાનો સંભવજ નથી.

(ભગિની સમાજ વાર્ષિક સંમેલનના વ્યાખ્યાનમાંથી)

છાપનાર—મગનલાલ જગજીવનદાસ.
છાપખાનાનું નામ—શ્રી 'સરસ્વતી' છાપખાનું, ૩૫૬, નાગદેવી, મુંબઇ.
પ્રકાશક—ગં. સ્વ. રસીકમણી દેસાઇ.
પ્રકટ કરવાનું ઠેકાણું—ગીરગામ બેક રોડ—મુંબઇ, નં. ૪.